

Lidový dům na jihu Českomoravské vrchoviny - - konec stavební tradice

HELENA BOČKOVÁ

Archivní materiály se u nás při etnografickém studiu lidového domu ještě v nedávné minulosti používaly především pro starší období, zatímco pro novější dobu se vycházelo z terénních výzkumů recentních dokladů, kterých byl ještě relativní dostatek a které bylo třeba urychleně zdokumentovat. Když jsem počátkem roku 1977 v době svého působení v Muzeu Vysočiny v Jihlavě objevila na obecním úřadě v Horních Dubenkách dobře zachovanou rozsáhlou stavební dokumentaci včetně 87 stavebních plánů od roku 1879 do současnosti,¹ neměla jsem se při jejím zpracování a vyhodnocení v odborné literatuře o co opřít. Článek Proměny lidového domu na česko-moravském pomezí ve světle archivních dokladů (Horní Dubenky) otištěný v Národopisných aktualitách v roce 1983² byl samostatným pokusem o interpretaci tohoto neznámého a dosud nevyužitého druhu pramene. Později se ukázalo, že zmíněný nálezný nebyl ojedinělý a zejména byl potvrzen význam tohoto druhu pramene pro etnografické bádání. Množství stavebních plánů a průvodní dokumentace bylo nalezeno na městském úřadě v Žirovnici.³ Hlavně je však třeba připomenout práci Ludka Štěpána, který shromáždil ohromný počet stavebních plánů z celých východních Čech.⁴

Mimořádná vypovídací hodnota výkresové a textové dokumentace lidových a dalších staveb z Horních Dubenek, nové poznatky z terénního výzkumu, potřeba precizněji formulovat některé závěry v širších souvislostech a v souladu s novými poznatky oboru i snaha seznámit s problematikou regionální badatele byly motivem k napsání tohoto příspěvku.

Z množství otázek, které stavební plány dovolují zkoumat, se soustředím na dvě: datování konce vývoje lidového domu a autorství.

1. Přední český národopisec Jaroslav Kramařík vymezil v souvislosti se studiem lidového domu již v roce 1953 dvě vrstvy: to, „co pouze trvá“ a to, „co nového vzniká“.⁵ Na nemalé části území Čech a Moravy se lidový dům na samém konci 20. století dosud vyskytuje, existuje, ale již nevzniká, nevyvíjí se; už se nestaví, „pouze trvá“. Starší vrstvy lidového domu mnohde zcela vymizely. Na jihu Českomoravské vrchoviny se již

dnes nesetkáme s došky a šindelem, nenajdeme černou kuchyni, v sedmdesátých a osmdesátých letech definitivně zmizely poslední roubené domy, aniž by to někdo zaznamenal. Časem může být problém zjistit, dokdy se vyskytoval v původním prostředí lidový dům ve své poslední, zděné podobě. Podobně jako již dnes není lehké stanovit, dokdy se vyvíjel a nosil lidový oděv, dokdy vznikaly podmalby na skle apod., může být za několik desetiletí problém stanovit, dokdy se stavěl a vyvíjel lidový dům.

Ke studiu zmíněné problematiky je možno využít vedle empirického studia recentních dokladů, kterých však stále ubývá, také archivní materiály, konkrétně dobové stavební plány. Předpokladem je dostatečný počet zachovaných plánů z určité lokality či regionu. Zmíněný soubor z Horních Dubenek umožňuje velmi přesně doložit, kdy naposledy se ve zkoumané lokalitě stavělo tradiční obydlí. Podrobné studium zachované kresebné dokumentace vedlo k zajímavému a překvapujícímu závěru: lidový dům jako jediná alternativa rodinného obydlí se v obci stavěl až do roku 1928. Poslední domy s tradičním půdorysným uspořádáním tu byly postaveny ve třicátých letech 20. století. V roce 1929 se v Dubenkách objevil první tzv. rodinný domek, v českých zemích v podstatě unifikovaný, který během pouhých deseti let naprosto a definitivně vytlačil lidový dům z nové výstavby. Vývoj lidového domu byl zde tedy ukončen ve velmi krátkém údobí deseti let, a to bez zásahu zvnějšku. Stalo se tak totiž ještě před všeobecným zákazem stavební činnosti v roce 1941.

Při rozlišení bylo použito především půdorysného členění,⁶ které ale ovlivnilo celý dům - horizontální a vertikální členění, vnější vzhled, umístění na parcele, vztah k předzahrádce, hospodářským stavbám atd. Lidový dům z Horních Dubenek měl v poslední fázi svého vývoje trojdílný, nejčastěji čtyřprostorový půdorys převážně komorového typu (síň, kuchyně, světnice, komora). Byl tedy řešen do obdélníku s místnostmi řazenými za sebou v podélné ose do hloubky dvora; síň byla uprostřed. Rodinný domek měl naopak v podstatě čtvercový půdorys a podkroví s pokojíčkem, tzn. nejčastěji dva pokoje, kuchyně, chodba, spíž jako samostatná místnost, schodiště v bytě, mansardou změněná střecha a celkový vzhled domu; mizí zápraží, vazba domu na hospodářský dvůr atd. Je třeba zdůraznit, že ve stavební kultuře obce došlo k naprostému přelomu, zvratu a z hlediska lidového obydlí k ukončení jeho vývoje. To právě jedinečným způsobem dokumentují stavební plány.

2. Výkresová dokumentace zároveň ukazuje, že až do samotného konce nedošlo k ustrnutí vývoje lidového domu, či dokonce k retardaci. Projektované stavby nijak nevybočují z regionální stavební tradice, právě naopak. Zároveň každý projekt má pečeť individuality, ani dva nejsou zcela identické. Poodhalit mechanismus tohoto samozřejmého fungování lidové tradice znamená zabývat se otázkou autorství lidového domu. Jak konkrétně lidová tradice fungovala? Kdo rozhodl, že nový dům bude vypadat právě tak a ne jinak? Projektant, tedy stavitel či zednický mistr? Stavebníci, kteří stavbu domu pro sebe objednali, zaplatili a pak v něm žili - mladí manželé, kteří v něm přivedli na svět a vychovávali své děti, kteří snad mluvili do toho, v jakém domě budou žít? Místní radní, kteří vydávali stavební povolení? Vyučení zedníci, chalupníci z blízkých vesnic, kteří dům stavěli?⁷

V roce 1980 jsem se do Horních Dubenek vrátila, vyhledala žijící pamětníky, kteří si ve dvacátých a třicátých letech nechali postavit poslední tradiční lidové domy, a položi-

la jim výše uvedené otázky. Předpoklad, že právě oni měli nezanedbatelný podíl na udržování a rozvíjení místní tradice lidového domu, se však nepotvrdil. Přitom jejich – sdělili staviteli jen zcela výjimečně svá drobná nepodstatná přání, většinou však žádná přání a připomínky neměli a „nechali to na něm.“ Najatí zedníci, stejně jako tesař a ponijak nezasahovali. Obecní úřad se vyjadřoval k umístění stavby v obci a k jejímu situování k místní komunikaci. Podle informátorů vše ostatní záleželo na staviteli.

Stavitelů - zednických mistrů s živnostenskou koncesí je v Dubenkách do druhé světové války doloženo osmnáct. Pocházeli z blízkých městeček a vsí z česko-moravského pomezí - ze Žirovnice, Počátek, Batelova, Jihlávky, Studené, Černovic.⁸ Předpokládá se originalitu nebo alespoň odlišnost autorského rukopisu jednotlivých stavitelů zachované plány nepotvrdily. Také informátoři popírali, že by jednotliví mistři stavěli různě.

O jednom ze stavitelů, Josefu Coufalovi, zednickém mistru ze Žirovnice, který od konce dvacátých let stavěl většinu domů v Horních Dubenkách, se podařilo zjistit další informace v Žirovnici. Coufal pocházel z nedalekých Panských Dubenek a manželku měl z Horních Dubenek (roz. Honzíkovou), což vysvětluje jeho intenzivní působení v obci. Žil v Žirovnici, kde měl pověst stálého hosta místních hostinců, i když ne přímo pijana. Pamětníci vzpomínali, jak v hospodě „kreslil ty svoje plány“ a že mu to nedalo ani moc práce. Z vyprávění bylo znát, že se za svého života a ani po smrti netěšil přílišné úctě svých spoluobčanů ani on ani jeho práce. Jeho plány přitom nebyly žádné kresby, ale stavební výkresy zcela na úrovni tehdejší doby. Obsahovaly půdorys stavby, příčné a podélné řezy, konstrukci krovu, čelní pohled. „Jeho“ domy stojí na jihu Vysočiny dodnes.

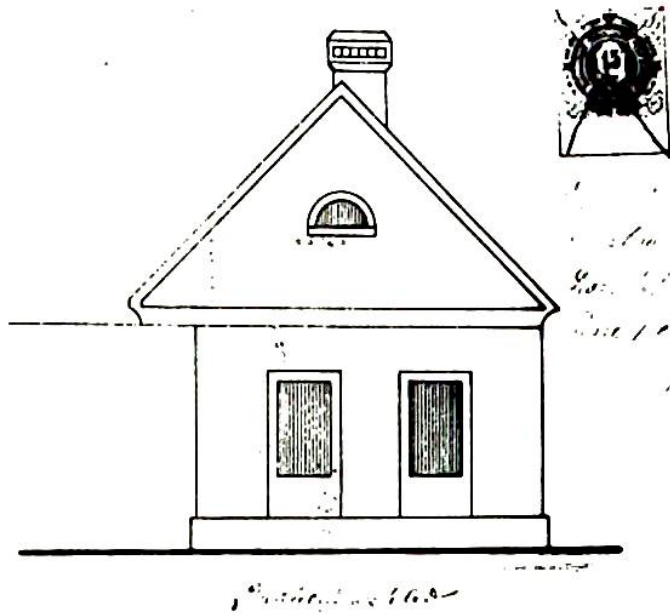
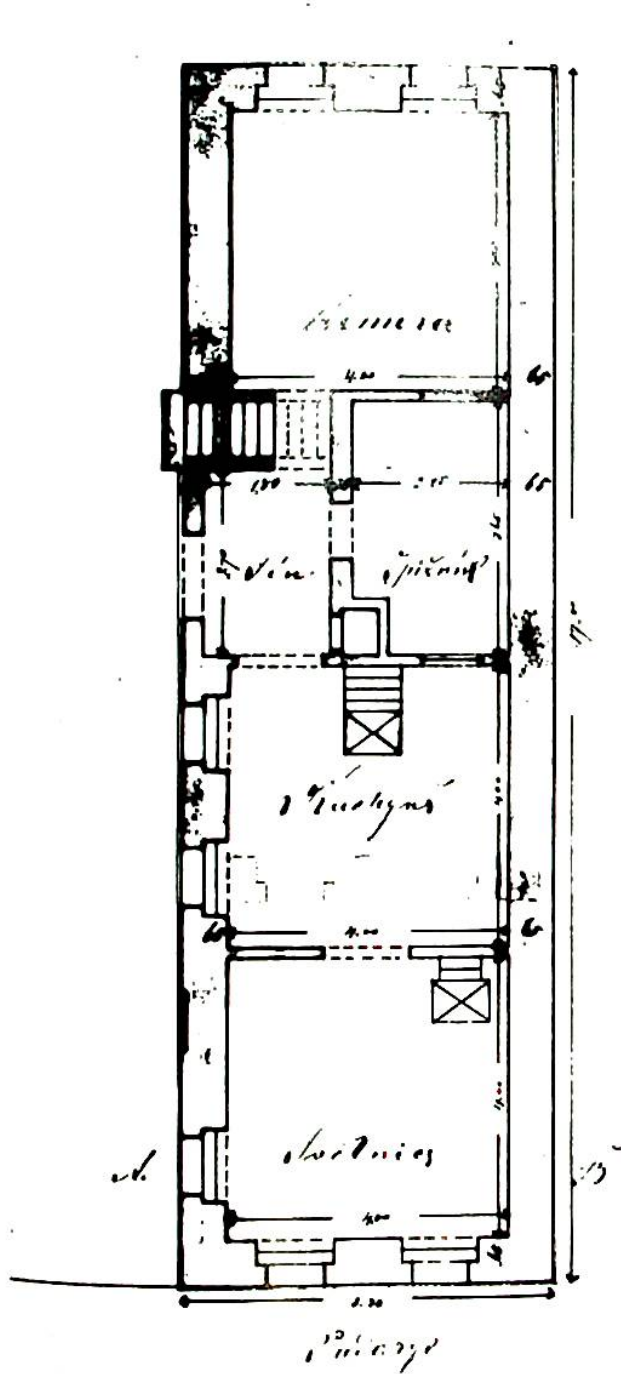
Bohužel jsem se již nemohla mistra Coufala zeptat, jak to bylo s ním a s tradicí. Zemřel v Horní Vsi. Zdá se, že rozhodující pro podobu lidového domu byla tradice, móda a obecný kulturní trend. Stavitelé - skuteční nositelé tradice - fungovali jako zprostředkovatelé, přinášeli do lidového prostředí technické novinky a další vymoženosti. Pokud byly tyto novinky lidovým prostředím přijaty, rychle se zařadily mezi závazné složky místní či regionální tradice. Je možno usuzovat, že na samém sklonku vývoje lidového domu, navíc v chudém kraji, nebylo místo pro výjimečné stavitelské osobnosti - skutečné tvůrce.

POZNÁMKY

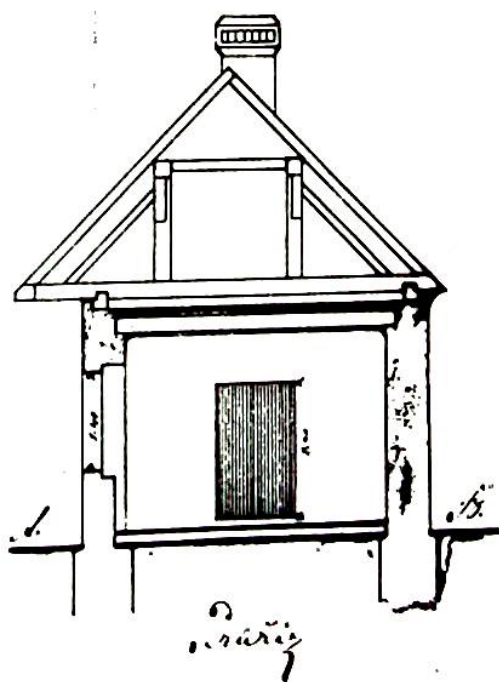
- 1 Negativy vybraných plánů jsou uloženy ve fotoarchivu Muzea Vysočiny v Jihlavě.
- 2 Helena BOČKOVÁ, *Proměny lidového domu na česko-moravském pomezí ve světle archivních dokladů (Horní Dubenky)*, Národopisné aktuality 20, 1983, s. 171-182.
- 3 Vzhledem k tehdy nepřekonatelným technickým ad. problémům nebyl tento fond dosud odborně zhodnocen. Jeho zpracování by bylo přínosem pro urbální etnografii a nabízí se i možnost srovnání stavební tradice malého města a nedaleké vesnice, tj. Horních Dubenek.
- 4 Srov. zjm. Luděk ŠTĚPÁN, *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů I. Technické a společenské stavby*. Pardubice 1990, II. Zemědělské stavby, v tisku.

- 5 Jaroslav KRAMAŘÍK, *Stavební poměry na chodské vesnici v 30. a 40. letech XIX. století*, Československá etnografie 1, 1953, s. 151. Myšlenku oživil o více než dvacet let později Václav FROLEC v článku *Základní problémy klasifikace lidového domu*, Národopisné aktuality 13, 1976, s. 175.
- 6 Na studium půdorysu domu kladl u nás důraz již Vilém PRAŽÁK, *K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu*, Československá etnografie 6, 1958, s. 219-236, 331-360; srov. též Václav FROLEC, *c.d.*, s. 172-173.
- 7 Při studiu fungování tradice, přínosu jednotlivce - tvůrce a dalších nositelů pokročili nejdále folkloristé. Srov. Oldřich SIROVÁTKA, *Skupina, lid a národ v koncepci folklóru*, Slovenský národopis 38, 1990, s. 13-18. Z etnografů si kladou otázky o autorství badatelé zabývající se lidovou výtvarnou kulturou. U dalších oblastí lidové kultury, zejména pokud je u nich málo významná umělecká stránka, víme o fungování tradice velmi málo.
- 8 Další stavitelé se objevili v Horních Dubenkách asi jen náhodně (Podlesí, Telč, Jindřichův Hradec, Třešť).

Stavba
 na přestavbu stavení čp. 17.
 pana Josefa Zemského v H. Dubenkách

Stavba
 čp. 17.
 v H. Dubenkách
 r. 1883

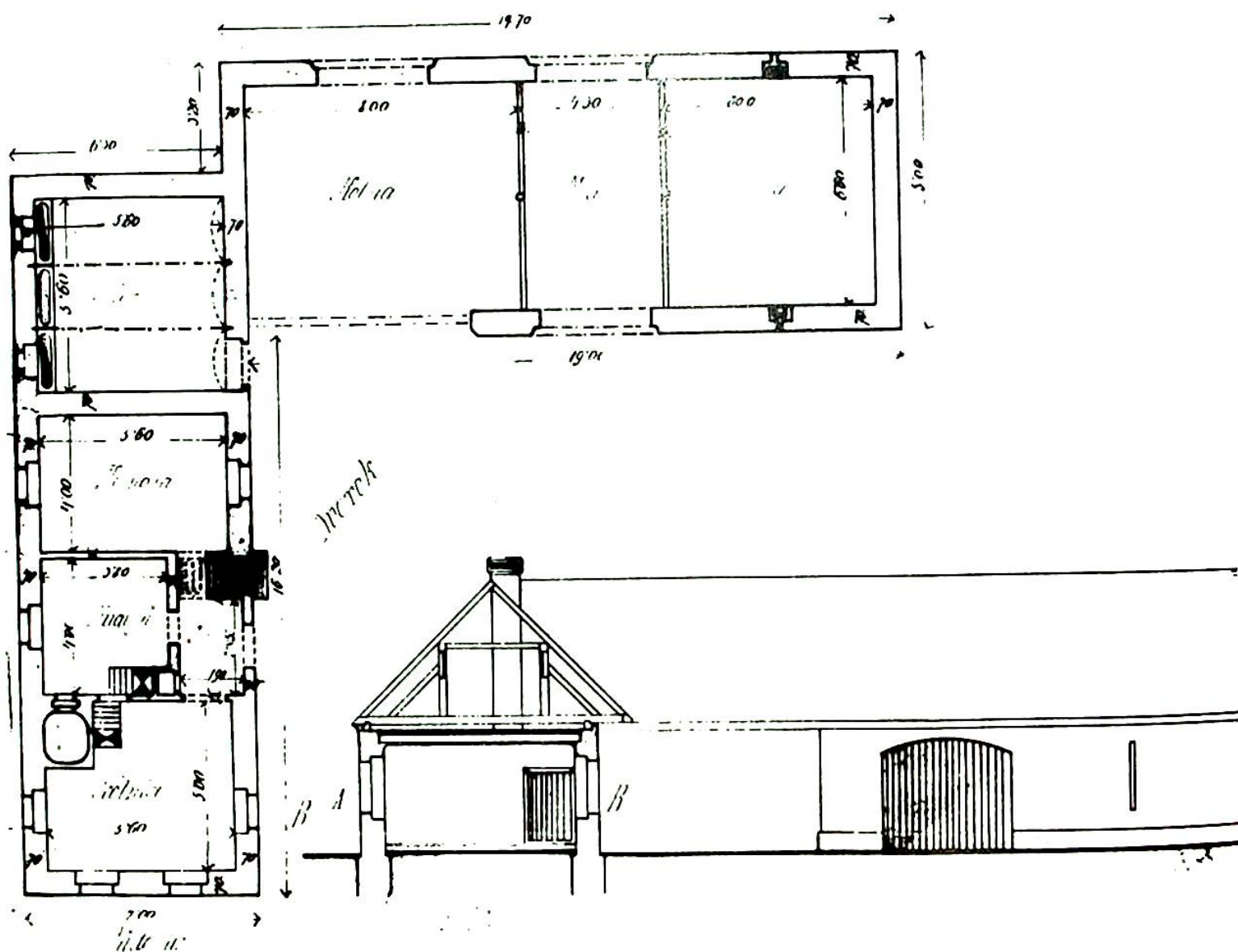

1. Plán na přestavbu domu; Horní Dubenky čp. 17.
 Autor: August Myslík, Žirovnice, r. 1883

Váček

na cystrarvu požárem zničeného stavu č. 11. p. 11.

Marlina Čolarky v Horních Dubenkách

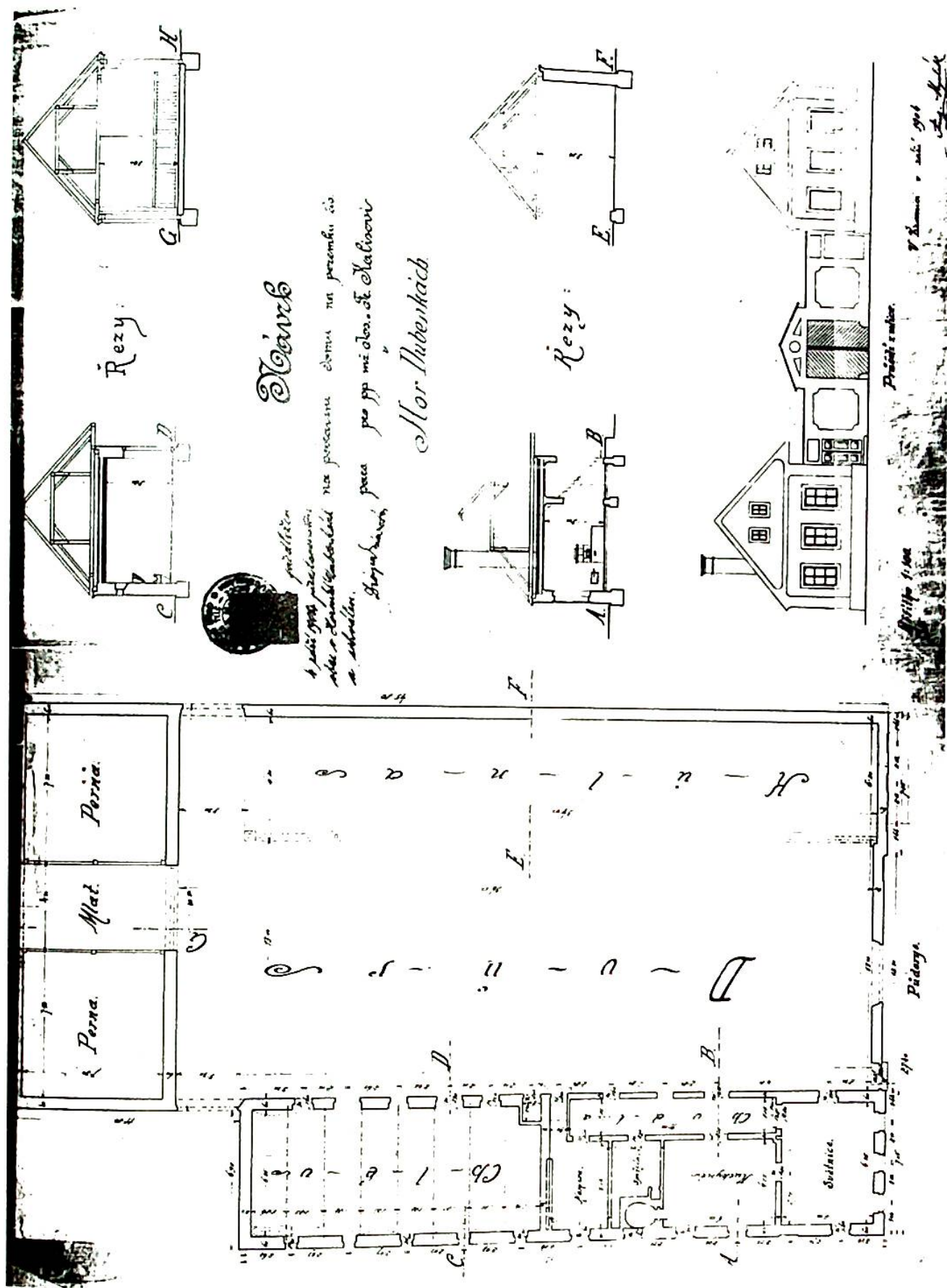

1. Zpracováno 4. dubna 1886.

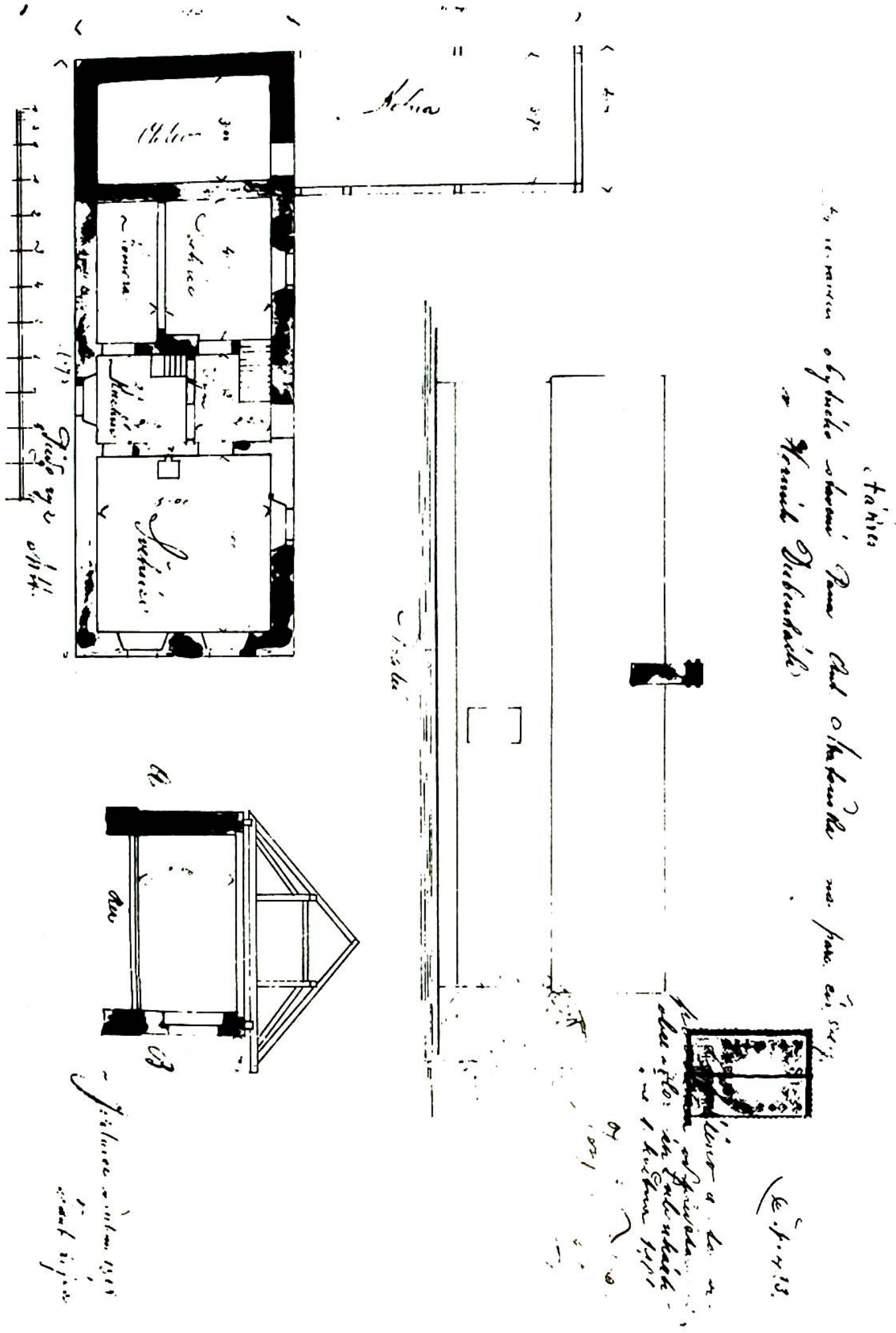
August Myslík
1886

2. Plán na postavení požárem zničeného domu; Horní Dubenky čp. 11.
Autor: August Myslík, Žirovnice, r. 1886

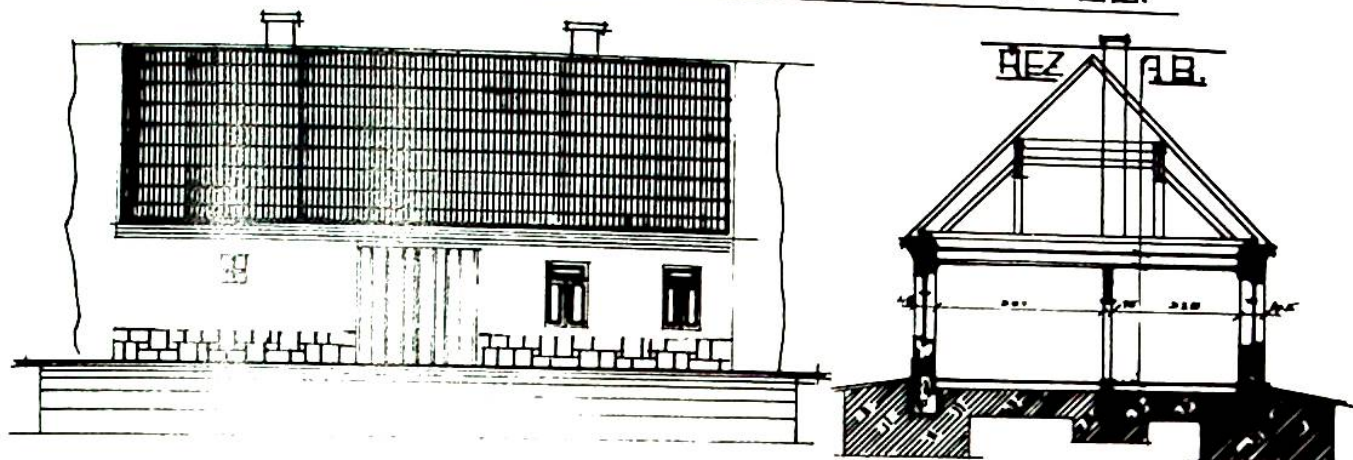
3. Plán na postavení domu; Horní Dubenky čp. 9.
 Autor: August Myslík, Žirovnice, r. 1904

4. Plán na postavení domu; Horní Dubenky čp. 93.
 Autor: František Lojda, Jihlava, r. 1908

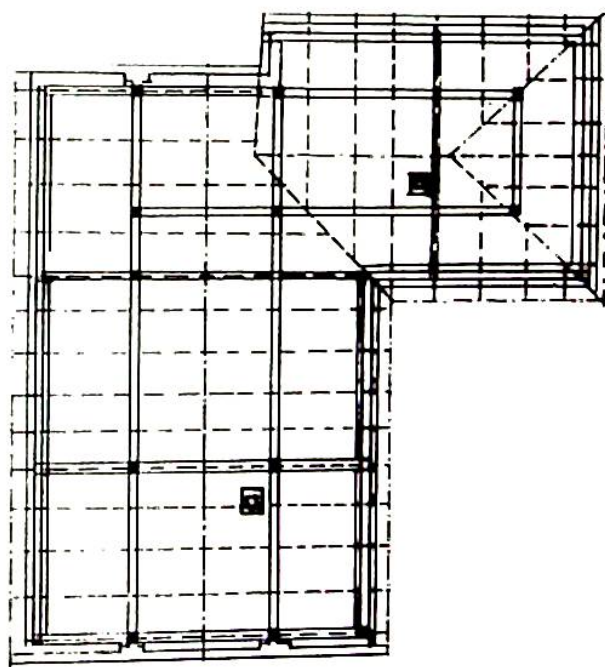
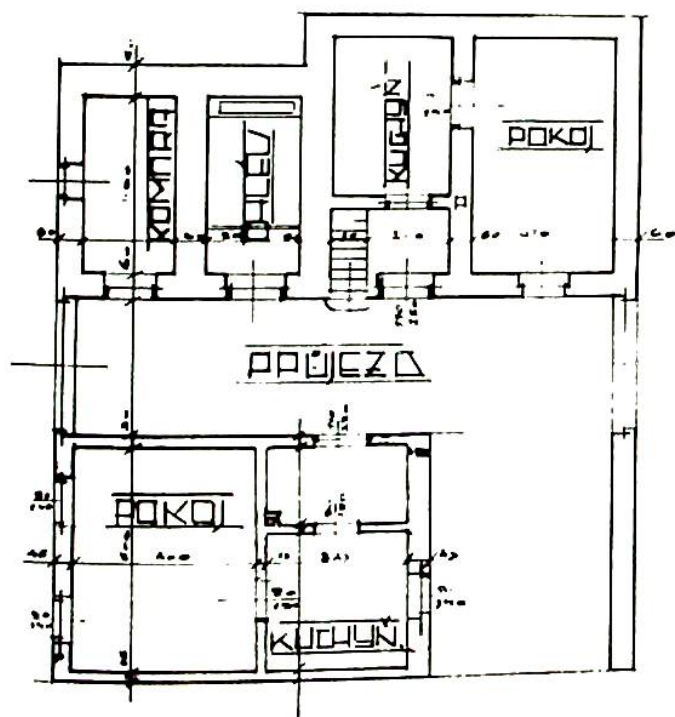

NAVRH NA POSTAVENÍ OBYT. MÍST PRO P. JOSEF.
HÁSKA V HOR. DUBENKÁCH ČP. 80.

STARÝ A NOVÝ PŮDORYS.

KROU

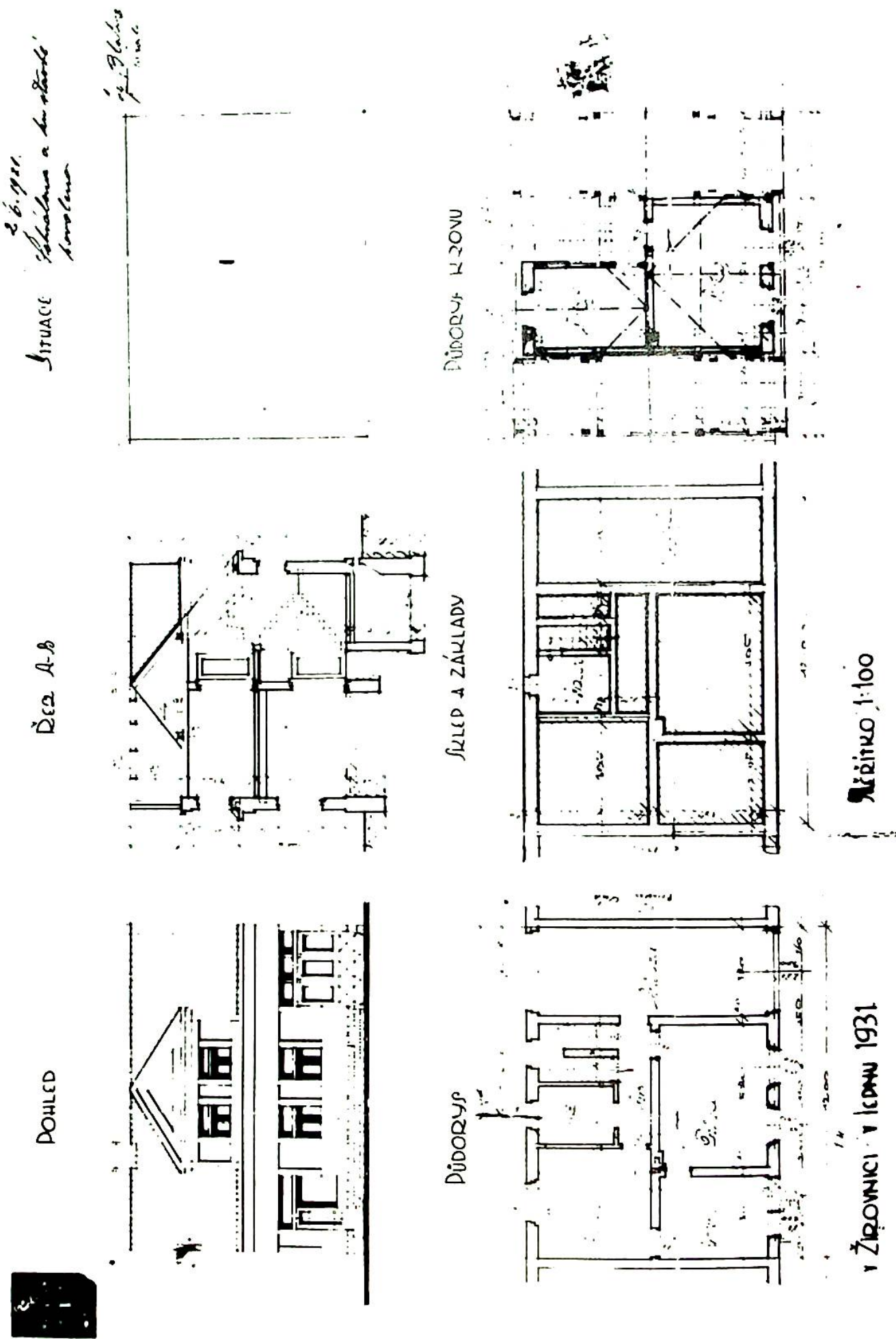

V ŽIROVNICÍ V KVĚTNU 1929.

Tomáš Coufal

5. Plán na postavení požárem zničeného domu; Horní Dubenky čp. 80.
Autor: Tomáš Coufal, Žirovnice, r. 1929

PLÁN NA POSTAVENÍ OBYT. DOMKU PRO D. VOJBA V HORNÍCH DUBENKÁCH NA PARC. Č.

6. Plán na postavení rodinného domku; Horní Dubenky čp. 111.
 Autor: Tomáš Coufal, Žirovnice, r. 1931

7. Stavení z počátku 80. let 19. století; Horní Dubenky čp. 67.
Foto Helena Bočková 1977

8. Domek z prvního desetiletí 20. století, Horní Dubenky čp. 91.
Foto Helena Bočková 1977

Das Volkshaus im Süden der Böhmisches-mährischen Höhen-
– das Ende einer Bautradition

Helena Bočková

Die Verfasserin befaßt sich mit der letzten Etappe der Entwicklung des Volkshauses im Süden der Böhmisches-mährischen Höhen besonders mit den bisher außer acht gelassenen Fragen der zeitlichen Begrenzung und der Urheberschaft der Bauten. Diese Problematik untersucht sie am Beispiel des Dorfes Horní Dubenky, wo eine umfangreiche Bild- und Textdokumentation von Volks- und anderen Bauten erhalten blieb, darunter auch 87 Baupläne vom Jahr 1879 bis zur Gegenwart. Ihr Studium von Archivdokumenten ergänzte die Verfasserin durch Terrainforschung der bestehenden Belege und Gespräche mit den Zeitgenossen, die sich vor fünfzig Jahren die letzten Volkshäuser im Ort bauen ließen.

Es wurde bestätigt, daß die Entwicklung des Volkshauses in diesem Dorf in einem kurzen Zeitraum von nur 10 Jahren (1929-1939) beendet wurde, und zwar ohne äußeren Eingriff. Bis zum Jahr 1928 wurde in dem Dorf nur das Volkshaus als die einzige Alternative der Volksbehausung gebaut. Im Jahr 1929 erschien hier das erste, in den Böhmischesen Ländern im wesentlichen vereinheitlichte sog. Einfamilienhaus, das im Laufe von zehn Jahren das Volkshaus verdrängte.

Bis zum Ende erfolgte keine Erstarrung oder Retardation der Entwicklung des Volkshauses. Auch die als letzte gebauten Volkshäuser waren typische Erscheinungen der regionalen Bautradition und jedes trug gleichzeitig eine individuelle Prägung. Die Verfasserin analysiert das Problem, wie die Volkstradition eigentlich funktionierte, wer entschied, wie das Haus aussah. Es wurde weder bestätigt, daß die Gestaltung des Hauses die Auftraggeber beeinflußten, für die das Haus gebaut wurde, noch die lokalen Ratsherren, die die Baubewilligung erteilten, oder die Maurer, die das Haus bauten. Es wurde auch die vorausgesetzte Originalität oder mindestens die „Handschrift“ der einzelnen Baumeister nicht bestätigt. Die unterschieden sich untereinander sogar durch ihre regionale Herkunft nicht; alle stammten aus den naheliegenden Städtchen und Dörfern im böhmisch-mährischen Grenzgebiet.

Die Verfasserin gelangt zu dem Schluß, daß für die Form des Volkshauses die Tradition, die Mode und der allgemeine kulturelle Trend entscheidend waren. Die Baumeister als tatsächliche Traditionsträger wirkten als Vermittler, sie brachten ins Volksmilieu technische Neuheiten und weitere Errungenschaften. Wenn diese Neuheiten durch das Volksmilieu angenommen wurden, reihten sie sich schnell unter die verbindlichen Teile der lokalen oder regionalen Tradition ein. Am Ende der Entwicklung des Volkshauses, dazu noch in einer armen Region, gab es unter den Baumeistern keinen Platz für außergewöhnliche Persönlichkeiten, für wirkliche Schöpfer.

Übersetzt von Iva Kratochvílová

Adresa autorky:
PhDr. Helena Bočková, Jugoslávská 84, 613 00 Brno